

СТАВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ДО ДІЯЛЬНОСТІ ОУН І УПА У 1943–1955 РР.

Протягом останніх років українська історіографія поповнилася низкою наукових розвідок про ставлення українського населення до радянської та німецької окупації. Значний обсяг інформації стосовно насилля польської, німецької та радянської влади над українським населенням зібрав М. Чоповський¹. Взаємини між українським населенням та німецькою окупаційною владою досліджував А. Боляновський². Дисертацію про діяльність патріотичних сил у 1941–1944 рр., спрямовану на антифашистське виховання населення окупованої території України, захистив С. Виноградов³. М. Савицький дослідив вплив української патріотичної періодики на свідомість українського населення Кам'янець-Подільської області (тепер у складі Хмельницької обл.) у 1941–1944 рр.⁴. Публікацію про придушення тоталітарним режимом збройного опору населення Західної України в 1944–1947 рр. підготував В. Ткачук⁵.

¹ Чоповський М. Голгофа Західної України: злочинна діяльність окупаційних режимів проти населення західноукраїнських земель та його боротьба за волю і незалежність 1920-1953 рр. — Львів, 1996. — 141 с.

² Боляновський А. Взаємини українського населення з німецькою окупаційною адміністрацією в Україні у 1941-1944 рр.: спроба концептуального осмислення // Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. Збірник наукових праць. — Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2000. — Вип. 3 / Відп. ред. Т. Полещук. — С. 150–155.

³ Виноградов С. Діяльність патріотичних сил по антифашистському вихованню населення окупованої території України (1941-1944 рр.) / Автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. — К., 1994. — 25 с.

⁴ Савицький М. Вплив української періодики на формування національної свідомості населення Кам'янець-Подільської області під час фашистської окупації (1941-1944 рр.) // Українська періодика: історія і сучасність: Доповіді та повідомлення шостої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції, 11-13 травня 2000 р. / За ред. М. Романюка. — Львів: Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника, 2000. — С. 306–310.

⁵ Ткачук В. Придушення тоталітарним режимом збройного опору населення в Західній Україні в 1944-1947 рр. // Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету Волинського державного університету імені Лесі Українки. — Луцьк: Ред.-вид. відділ ВДУ, 1998. — Вип. 3 / Гол. ред. Б. Ярош. — С. 27–31.

Кілька статей про опір українського населення мобілізаційним заходам радянської влади написав львівський дослідник Ю. Киричук⁶. Втрати населення Галичини та Волині в роки Другої світової війни проаналізував С. Макарчук⁷. Поведінку українського населення Східної Галичини в роки «остаточного розв'язання єврейського питання» дослідила Ж. Ковба⁸. Настрої українського населення на сході Польщі розглянув Т. Гонтар⁹. І це ще не вичерпний перелік.

Маємо констатувати, що історіографія питання доволі обширна, проте, оскільки в науковий обіг постійно вводяться нові документи, його не можна вважати вичерпаним.

Завдання нашої публікації — простежити особливості ставлення українського населення до національно-визвольного руху українців у 1943—1955 рр., а також проаналізувати раніше невідомі архівні документи підпілля ОУН та органів НКВД, НКГБ, МГБ, МВД з цього питання, які зберігаються в Галузевому державному архіві СБ України.

З огляду на те, що форми підтримки (як і осуду) ОУН і УПА з боку населення були різні: безпосередня матеріальна допомога, виконання доручень, вивчення підпільної літератури, зрештою — міцний ідейний зв'язок, — ми звернемо увагу на найбільш важливі з них.

⁶ Киричук Ю. Мобілізація населення західних областей України до Червоної Армії під час німецько-радянської війни та ОУН-УПА // *Військово-науковий вісник*. — Львів: ЛВІ, 2001. — Вип. 3 / Гол. ред. Б. Катиричук. — С. 47–59; Киричук Ю. Ставлення ОУН-УПА до мобілізації населення західних областей України в Червону Армію (січень 1944 р. — травень 1945 р.) // *Вісник Львівського університету. Серія історична*. — Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2000. — Вип. 35-36 / Відп. ред. М. Мудрий. — С. 344–353.

⁷ Макарчук С. Втрати населення Галичини в роки Другої світової війни (1939–1945) // *Вісник Львівського університету. Серія історична*. — Вип. 35-36. — С. 321–343; Макарчук С.: *Нищення населення на Волині в часи війни (1941–1945)* // *Вісник Львівського університету. Серія історична*. — Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 1999. — Вип. 34 / Гол. ред. М. Крикун. — С. 361–382.

⁸ Ковба Ж. Людяність у безодні пекла: Поведінка місцевого населення Східної Галичини в роки «остаточного розв'язання єврейського питання». / Вид. 2-ге, випр. і доп. — К.: Інститут юдаїки, 2000. — 289 с.

⁹ Гонтар Т. Політичне становище та настрої українського населення на сході Польщі у роки Другої світової війни // *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. — Тернопіль, 2002. — Вип. 1 / За заг. ред. М. Алексієвця. — С. 141–145.

* * *

Офіційні радянські документи зазвичай приховували підтримку ОУН і УПА з боку населення. Ба більше, вони наголошували на тому, що воно сприяє радянській владі в боротьбі з «українсько-німецькими націоналістами». Судячи з документів та наукових розвідок, опублікованих після 1991 р., насправді ситуація виглядала по-іншому.

Нині не так уже й просто зрозуміти, чому радянські керівники західних областей України у перші повоєнні роки переважно повідомляли Києву, що місцеве населення ставиться до радянської влади позитивно, в той час як фактично в регіоні йшла війна і кожен день відбувалися збройні сутички. Можливо тому, що вони боялися покарання «за бездіяльність»?

Типовий приклад — витяг із доповідної записки начальника УНКВД у Волинській області полк. Яковенка «Про настрої учасників банд ОУНівського підпілля та розкладення серед них на 24 липня 1945 р.»: «Більшість населення, за виключенням кулацьких елементів та самих бандитів, лояльно ставиться до радянської влади, допомагає органам НКВД в справі боротьби з бандитизмом, бере активну участь у політичних та господарських кампаніях, підготовці до кампанії зі збору хліба, грошей тощо».

Водночас Яковенко повідомляв Києву про те, що зареєстровано факти, коли населення відмовляє підпільникам у харчах та одязі. Рішуче навернення людей на бік радянської влади він обґрунтовував витягом із одного політичного звіту ОУН того часу. У ньому вказувалося, що «сильний вплив на населення здійснила більшовицька пропаганда, через що серед місцевого населення підірвана довіра в силу та справедливості організації ОУН»¹⁰.

Проте архівні документи свідчать, що населення ставилося до повернення радянської влади в Україну неоднозначно. Хай що писали партійні чиновники у своїх звітах, але український національно-визвольний рух мав настільки потужну підтримку, що 1944 р., за даними НКГБ, в деяких районах Рівненської області, зокрема Мізоцькому, Здолбунівському та Острозькому, ОУН змогла організувати місцеву владу. В кожному селі призначали керівника — станичного, який відповідав за село перед підпіллям. Паралельно,

¹⁰ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 94— Арк. 54.

для конспірації перед радянською владою, працював також сільський голова, який відігравав другорядну роль. Станичними села здебільшого призначали молодих хлопців 18—23 років, рідше — чоловіків середнього віку. Кілька сіл (від 5 до 10) об'єднувалися у підрайон, 3—4 підрайони — у район, 3—4 райони — у надрайон¹¹.

При станичному працював господарчий. Він відповідав за збір у селян продуктів та іншого майна для підпілля. Заходи щодо забезпечення потреб УПА активно розпочалися в лютому 1943 р. Німці в той час уже не могли провадити потужні репресії, оскільки на східному фронті їх тіснила Червона армія, і вони більше переймалися власною безпекою.

У 1943 р. командування УПА зобов'язало селян здати по 1 центнеру з гектара на потреби української армії. Повстанці тоді контролювали цілі райони, тож селяни могли зовсім не здавати харчів німцям. У документах НКГБ збереглися свідчення про те, що в 1943—1944 рр. населення позитивно ставилося до таких заходів, підтримуючи встановлення української влади. Збереглася також інформація, що на контрольованих територіях підпілля введено загальну військову повинність, а це є однією з ознак регулярної армії¹².

* * *

У перші повоєнні роки в окремих місцевостях ОУН та УПА підтримували цілі села. Про це незаперечно свідчать архівні документи органів НКГБ-МГБ УРСР.

У Галузевому державному архіві Служби безпеки (ГДА СБ) України збереглися довідки, що їх склали співробітники Управління НКГБ у Львівській області, з характеристиками на західноукраїнські села, які у 1944 р. не виконували розпоряджень радянської влади і активно допомагали підпіллю ОУН; їхніх мешканців намірялися виселити за межі України.

Варто детальніше зупинитися на інформації чекістів про непокірні села, які, незважаючи на репресії, підтримували ОУН і УПА.

Село Жуків Поморянського району Львівської області, розташоване за 22 км від районного центру, 1944 р. складалося з 300 селянських господарств. У 1944 р. його мешканці не передали

¹¹ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 8. — Арк. 163—164.

¹² Там само. — Арк. 167.

в державне користування 500 га землі. З 51 призваного в цьому селі до Червоної армії на призовний пункт з'явилися лише 30; їх направили до військової частини, однак через певний час усі вони дезертирували та пішли в УПА.

За даними Управління МГБ у Львівській області, після відступу німців у селі перебувало до 700 вояків УПА. Під час проведення на території Жукова чекістсько-військових операцій було встановлено, що тут дислокувалися кілька повстанських сотень загальною чисельністю 306 осіб, що підтвердили й документи, вилучені у вбитого місцевого повстанського командира Семенка Гилька Петровича.

У серпні—жовтні 1944 р. Жуків перебував під повним контролем ОУН і УПА. Повстанці вчинили кілька терористичних актів проти працівників радянської влади, неодноразово обстрілювали з кулеметів оперативні групи НКГБ та НКВД, які безуспішно намагалися ввійти в село.

Заступник начальника 2-го відділу УНКГБ у Львівській області май. Воробйов констатував, що населення Жукова вороже ставилося до дій радянської адміністрації та комуністичної партії, постійно надавало допомогу відділам УПА, які заходили в село. На кухні у селянина Фідунчика постійно готувалася їжа для повстанців. Більшість із заходів радянської влади в селі були зірвані, оскільки відділи УПА не пускали в село партійних та радянських службовців. В кінці документа Воробйов пропонував застосувати щодо мешканців Жукова адміністративне виселення за межі УРСР¹³.

Село Лани Перемишлянського району Львівської області лежало між великими лісовими масивами на відстані 12 км від райцентру. В 1944 р. тут було 200 селянських господарств і мешкало 779 осіб, усі — українці.

У 1944 р. мобілізації в Червону армію підлягали 93 мешканці села 1908—1926 рр. н., з них на призовний пункт добровільно не прийшов ніхто; силою було доставлено 20 осіб, а решта пішли в УПА або переховувалися в лісах. Відтак ті, хто долучився до повстанських відділів, нападали на невеликі групи бійців Червоної армії і представників партійних організацій. У вересні 1944 р. в селі був убитий старший лейтенант із райвійськомату. В кінці вересня

¹³ ГДА СБ України. — Ф. 71. — Акт 9. — Спр. 124. — Арк. 506—508.

у збройній сутичці загинули лейтенант Червоної армії та четверо солдатів, які збирали в селян харчі для військовослужбовців.

Наприкінці май. Воробйов зазначив, що упівці часто з'являлися в Ланах, де проводили мобілізацію населення, заготовлювали харчі та одяг, причому населення активно допомагало підпільникам, надавало їм підводи, самостійно збирало кошти та їжу. Мешканці села мали тісний зв'язок з учасниками ОУН і УПА, знали, де вони перебувають, хоча на допитах нічого не повідомляли. Всі заходи радянської влади в цьому селі населення саботувало. Зокрема, на Третю державну військову позику не підписався ніхто, а державні поставки м'яса, молока, картоплі й овочів просто не виконувалися¹⁴.

Цікаво, що ще восени 1939 р. мешканці Ланів під час зборів щодо виборів представників до районної ради вигнали уповноважених районних радянських органів зі словами: «Ми радянську владу сюди не просимо і вибирати нікого не будемо».

У 1940 р., коли радянська влада взялася за перерозподіл землі, місцеві мешканці виступили проти цього: вони побили та роззброїли уповноважених від органів радянської влади, а потім вигнали їх із села, сказавши: «Ми тисячі років жили без вас і ще будемо жити». Після цього виступу все чоловіче населення Ланів переходило в лісах і повернулося до своїх господарств лише з початком німецько-радянської війни. За даними УНКГБ у Львівській області, мешканці села підтримували винищення поляків та євреїв.

У с. Нестаничі Радехівського району Львівської області та навколишніх хуторах 1944 р. було 302 селянські господарства і проживало 1218 осіб, усі — українці.

Після приходу Червоної армії місцева ланка ОУН під керівництвом священика Миколи Муровича та сотника УПА Обушка з його помічниками Миколою Кондратюком і Романом Олійником розпочала створення сотні УПА. Одночасно на хуторах облаштували склади зброї та боєприпасів і харчів, а в селі проводили військовий вишкіл молоді. В результаті була організована сотня УПА чисельністю 160—180 осіб під керівництвом Обушка.

Уже в першій половині 1944 р. ця сотня неодноразово обстрілювала невеликі підрозділи Червоної армії та партійних працівників. 10 серпня 1944 р. в Нестаничах загинули п'ятеро, а 18 серпня —

¹⁴ ГДА СБ України. — Ф. 71. — Акт 9. — Спр. 124. — Арк. 509—510.

четверо військовослужбовці. 16 серпня під час чекістсько-військової операції на хуторі Кіл курінь 'Куліша' вступив у сутичку з бійцями Червоної армії, внаслідок чого хутір повністю згорів, з обох боків були вбиті й поранені.

Май. Воробйов зауважив, що населення Нестанич допомагало УПА одягом та їжею, повідомляло про пересування через село радянських військових частин та перебування партійного активу. При появі в селі частин Червоної армії місцеві жителі ховались у лісі.

Зі 176 чоловіків 1908—1926 рр. н., які підлягали мобілізації до Червоної армії, до райвійськкомату в Нестаничах зголосилося тільки четверо, а решта пішли в УПА.

Заходи радянської влади місцеві мешканці намагалися саботувати: недодали під час хлібоздачі 100 ц хліба, 18 ц м'яса тощо. Ніхто не підписувався на Третю державну військову позику, не здавав коштів на танкову колону¹⁵.

За даними УНКГБ у Львівській області, у серпні—грудні 1944 р. учасники ОУН і УПА постійно знаходили притулок та матеріальну підтримку в с. Суходіл Бібрецького району Львівської області. 20 мешканців села перебували в УПА. Місцеве населення було добре обізнане з діяльністю ОУН і УПА, знало про їхні наміри, однак нічого не повідомляло в райвідділі НКВД та НКГБ. Окрім того, воно вороже ставилося до радянської влади і намагалося зірвати хлібопостачі, підписку на Третю державну військову позику тощо. Село не виконало плану здачі державі овочів та сіна¹⁶.

У Суходолі нараховувалося 238 селянських господарств, у яких мешкали 858 осіб, усі — українці. За даними райвідділу НКГБ, у вересні 1939 р. Червону армію мешканці села зустріли зі зброєю в руках, але побачивши, що у відкритому бою їм не перемогти, відступили до лісу. Згодом вони нападали на бійців Червоної армії, НКВД та вчиняли теракти проти радянського і партійного активу. Наприкінці 1939 р. в селі були вбиті співробітник міліції та районного фінансового відділу.

Влітку 1944 р. в Суходолі була організована сотня УПА, яка дислокувалася в лісі і за підтримки мешканців села здійснювала напади на радянські установи і представників НКВД та НКГБ.

¹⁵ ГДА СБ України. — Ф. 71. — Акт 9. — Спр. 124. — Арк. 513—514.

¹⁶ Там само. — Арк. 515.

Наприклад, у середині вересня 1944 р. був обстріляний працівник Бібрецького райвійськкомату. У ніч з 3 на 4 жовтня у Суходіл увійшла сотня УПА чисельністю до 200 стрільців, і отримавши від селян харчі та інші необхідні речі, вирушила до лісу¹⁷.

У довідці про наявність матеріалів, що компрометують мешканців с. Смолин Немирівського району Львівської області і є підставою для виселення їх за межі УРСР, Воробйов вказав, що село «було сильно вражено українським націоналістичним елементом». Смолин розташовувався на відстані 8 км від райцентру, навколо нього було 8 хуторів, і з усіх боків оточували лісові масиви на пересіченій місцевості. У Смолинській сільраді нараховувалося 400 господарств, у яких мешкали 1 600 осіб, усі — українці. Тут були заможні господарства, які радянська влада називала «куркульськими» і намірялась усупільнити, перетворивши на колгоспи.

Восени 1939 р. підпільники зі Смолина перейшли на територію окупованої німцями Польщі. Однак 1940 р. органами НКВД у селі було викрито ланку ОУН, членів якої заарештовано. Незважаючи на це, в квітні 1941 р. вцілілі оунівці зорганізували з місцевої молоді загін чисельністю в 45 осіб і зі зброєю в руках намагалися перейти державний кордон у бік Німеччини. Під час переходу поблизу с. Верхрата відбулася збройна сутичка з бійцями 91-го прикордонного полку; в результаті загинуло до 20 селян, 11 було заарештовано, а решта втекли.

З приходом Червоної армії 1944 р. мешканці села створили боївку УПА, яка вчиняла напади на окремі групи бійців Червоної армії, представників радянського та партійного активу. Зокрема, 4 серпня 1944 р. повстанці напали на склад зброї, примусили охорону відступити і забрали два станкові кулемети та три міномети з боєприпасами; 14 серпня смолинська боївка УПА під керівництвом Наконечного вбила 5 червоноармійців та обстріляла групу прикордонників; 18 серпня вони ж обстріляли оперативну групу НКВД. Тим часом «мирне» населення саботувало заходи радянської влади — хлібні постачі та позики.

Для проходження служби в Червоній армії у військкоматі повинні були з'явитися 173 особи зі Смолина, але добровільно ніхто

¹⁷ ГДА СБ України. — Ф. 71. — Акт 9. — Спр. 124. — Арк. 549.

не прийшов. Лише застосувавши військові підрозділи, вдалося зібрати 136 людей; натомість 36 чоловіків подалися в УПА.

Під час військових операцій у Смолині було виявлено два склади УПА з харчами та медикаментами.

Восени 1944 р. в селі дислокувалися сотні УПА Наконечного, 'Бориса' та 'Дністра' загальною чисельністю до 1 000 осіб. Отож, фактично радянської влади в селі не було¹⁸.

У довідці про наявність матеріалів, що компрометують мешканців с. Сілець-Беньків (нині — с. Сілець) Кам'янка-Буського району Львівської області, намічених до виселення за межі УРСР, май. Воробйов відзначав повну підтримку УПА з боку місцевого населення.

У Сілецькій сільраді всього нараховувалося 426 дворів, у яких мешкали 1 762 особи, всі — українці. Із 227 чоловіків призовного віку, що підлягали мобілізації, до жовтня 1944 р. ні один не з'явився у військкоматі. 47 осіб було затримано в ході чекістсько-військових операцій. Решта чоловіків перебували в УПА і групами по 4–5 людей відвідували село, коли там не було підрозділів Червоної армії, НКВД і НКГБ.

У разі появи в селі радянських військовиків або представників радянських та партійних установ, усі підпільники відходили до лісу або ховалися у підвалах, клунях, на горищах та в бункерах, про що добре знали селяни, хоча при опитуваннях та на допитах твердили, начебто всі чоловіки пішли до Червоної армії.

За даними НКГБ, керівником ОУН у Сільці був Олексій Іванович Шевчук — 'Верблюд', 1914 р. н., а його заступником — Степан Цимбал. У сільській організації активну участь брали дівчата віком від 18 до 20 років, які збирали серед односельців харчі, полотно, прали білизну, пекли хліб тощо. У 1941—1944 рр. у селі діяли різноманітні курси ОУН, а від 1943 р. готували молодь до вступу в УПА.

Після приходу Червоної армії влітку 1944 р. Сілецька ОУН активізувала свою роботу проти радянської влади. Було влаштовано страйк на лісопильному заводі, в результаті чого зірвалися поставки лісу для відновлення зруйнованої німцями залізниці. В середині серпня бойовики ОУН вчинили напад на групу бійців та офіцерів Червоної армії, які збирали в селі харчі, в результаті чого загинуло троє осіб і

¹⁸ ГДА СБ України. — Ф. 71. — Акт 9. — Спр. 124. — Арк. 516–518.

згоріло два автомобілі. 17 серпня бойовики ОУН та УПА обстріляли в селі першого секретаря райкому КП(б)У Паливоду та заступника начальника райвідділу НКГБ Яремчука; 15 жовтня 1944 р. у перестрілці загинув оперуповноважений райвідділу НКВД Камеристий.

Усі ці дії знаходили підтримку місцевого населення, яке добре усвідомлювало, що ОУН бореться за створення самостійної Української держави.

Май. Воробйов відзначив, що від серпня до жовтня 1944 р. учасники ОУН і УПА контролювали дороги на відтинку Кам'янка-Буська—Радехів, які проходили біля села. Саме тому він обстоював думку про виселення всіх його мешканців¹⁹.

Аналогічна довідка була складена щодо мешканців с. Соколя Буського району Львівської області, намічених до виселення за межі УРСР. Воробйов писав, що в селі нараховувалося 241 селянське господарство та 965 мешканців, із них жінок — 573, чоловіків — 392, всі — українці. У 1941—1944 рр. у Соколі діяла ланка ОУН, до якої входило 10 членів, 40 симпатиків і 10 юнаків.

Після відступу німців ОУН активізувала свою діяльність, створила в селі сотню УПА і здійснювала збройні акції проти представників радянської влади. 3 серпня 1944 р. упівці прямо з будинків обстріляли групу співробітників НКВД та НКГБ і райвійськкомату, в результаті чого загинули 2 особи. Участь у цій акції брали й мешканці села.

8 серпня 1944 р. повстанці напали на загін партизанів, захопивши кілька підвод з майном. Усе це майно було передано мешканцям Соколя. 25 серпня 1944 р. відбувся напад на групу радянського партійного активу, в результаті чого один радянський борець загинув, а один був захоплений в полон.

УНКГБ у Львівській області встановило, що в районі с. Соколя базувалася група УПА чисельністю до 1 000 осіб. Вони одержували всебічну допомогу від місцевих мешканців: їх забезпечували бункерами, укриттям, одягом та медичною допомогою. Саме тому сюди стікалися боївки з інших районів — Ново-Милятинського, Кам'янка-Буського, — і навіть з інших областей. Лише у вересні—жовтні 1944 р. в районі села під час чекістсько-військових операцій було вбито понад 450 вояків УПА, серед яких були і місцеві мешканці.

¹⁹ ГДА СБ України. — Ф. 71. — Акт 9. — Спр. 124. — Арк. 537—539.

Населення Соколя намагалося саботувати заходи радянської влади. План здачі зерна державі був виконаний тільки на 60,2%, картоплі — на 5,7%, овочів — на 2,7%, сіна — на 21,2%, молока — на 29,2%. На Третю державну військову позику підписалися лише 33,9% мешканців. На думку Воробйова таке становище в селі пояснювалося впливом ОУН і УПА, які натомість мали підтримку та захист. Незважаючи на те, що селяни знали, хто з їхніх односельців приєднався до УПА, органам радянської влади вони неодмінно відповідали, що в селі вояків УПА немає, а всі чоловіки пішли у Червону армію²⁰.

Село Липівці Перемишлянського району Львівської області розташовувалося на відстані 10 км від райцентру і з усіх боків було оточене великими лісовими масивами. У ньому нараховувалося 363 селянські господарства, в яких мешкало 1 650 осіб, і лише 13 сімей червоноармійців. Мобілізації в селі підлягали 146 чоловіків 1908—1926 рр. н., проте на призовний пункт прийшли дев'ятеро, а решта переховувалися в лісах або перебували в УПА.

Ще у вересні 1939 р., після приходу Червоної армії в Західну Україну, населення Липівців виступило проти радянської влади, вивісивши по всьому селу жовто-блакитні прапори з написами: «Всі на боротьбу з московськими більшовиками за створення самостійної України!» Більшість організаторів, щоб уникнути арешту, сховалися у лісах, створили боївки та здійснювали напади на радянський партійний актив.

За даними УНКГБ у Львівській області, у 1941—1943 рр. деякі мешканці села служили в німецькій поліції і брали участь у винищенні поляків та євреїв. У 1944 р. більшість чоловічого населення Липівців пішла в УПА і брала участь у нападах на радянський актив. Одним із організаторів УПА в селі був місцевий священик.

Селяни повністю підтримували повстанців, забезпечуючи їх усім необхідним, і зривали заходи радянської влади. Державні поставчі в селі практично не були виконані: зернових було здано 15% від запланованого обсягу, м'яса, молока, картоплі та овочів — 0%. На Третю державну військову позику з села не підписався ніхто. Коли в селі з'являлися представники радянських та партійних органів, усі працездатні мешканці йшли до лісу, а по хатах залишалися тільки старі й діти.

²⁰ ГДА СБ України. — Ф. 71. — Акт 9. — Спр. 124. — Арк. 540—542.

За даними НКГБ, 1944 р. в УПА перебувало 185 мешканців села, з них 18 — на командних постах. Окрім того, підпілля збирало в селі харчі та речі, мобілізувало й вишколювало молодь.

12 жовтня 1944 р. в Липівцях відбувся бій між опергрупою НКГБ та місцевою боївкою під керівництвом Петра Дідуха — ‘Рака’, яка засіла в будинках. Опергрупа вимушена була відійти з села²¹.

* * *

Після повернення радянської влади в Західну Україну новими керівниками місцевої адміністрації призначали вірних комуністичній партії людей, перед якими стояло завдання негайно організувати колгоспи, провести мобілізацію до Червоної армії, придушити ОУН і УПА. Боротьбу проти українських націоналістів проводили органи НКВД та НКГБ, підтримувані внутрішніми військами. Саме на 1944—1945 рр. припадає період найбільш кривавого протистояння між ОУН і УПА та радянською владою. За радянською статистикою, протягом двох років з боку підпілля загинуло 62 658 осіб у 1944 р. та 61 313 у 1945 р.²²

Важливим було те, що ОУН намагалася не лише згуртувати свідомих українців навколо себе як політичної сили, а й викривати тоталітарну сутність радянської влади та її заходів. Підпільники вважали, що українці повинні обстоювати свої права й оберігати традиції, інакше їх може спіткати доля інших народів, виселених Сталіним до Сибіру — кримських татар і чеченців.

Про активну підтримку УПА з боку населення свідчить тогочасна статистика МГБ, у звітах спецслужб ідеться про сотні виявлених бункерів, складів з харчами, які населення допомагало збирати підпільникам. Зрозуміло, що керівники СРСР наказували вибити з-під ніг підпілля ґрунт — позбавити його підтримки місцевого населення. За даними МГБ УРСР, протягом 1944—1955 рр. з України було виселено 65 906 родин у складі 203 662 осіб, яких радянська влада вважала базою підпілля ОУН²³.

²¹ ГДА СБ України. — Ф. 71. — Акт 9. — Спр. 124. — Арк. 543—544.

²² Там само. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 74. — Арк. 337.

²³ Русначенко А. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках. — К.: Унів. вид-во «Пульсари», 2002. — С. 322–325; ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 74. — Арк. 332–339.

Мешканці не лише перелічених вище сіл, але й багатьох інших виявляли нечувану згуртованість. Такі села, як Корчин, Крушельниця, Ямельниця, Коростів, Орів Сколівського району Дрогобицької області; Зозулі, Почапи, Білий Камінь Золочівського району Львівської області; Ямниця Станіславської області, — повністю підтримували ОУН і УПА до 1948—1950 рр. і, попри суворі репресії, не видавали підпільників протягом кількох років. Зокрема, у горах поблизу сіл Корчин, Крушельниця, Ямельниця, Коростів у 1944—1948 рр. базувався Головний осередок пропаганди Проводу ОУН. Лише взимку 1948 р. внаслідок проведення великої чекістсько-військової операції прихильники ОУН у цих селах були виявлені та репресовані, але інші мешканці й далі надавали підпіллю моральну та матеріальну допомогу.

* * *

Характерна ситуація у взаєминах між українським населенням та радянською владою склалася навколо виборів до Верховної Ради СРСР 10 лютого 1946 р. Саме ці вибори найкраще показали, хто кого насправді підтримував у Західній Україні.

В кінці 1945 — на початку 1946 рр. ОУН та УПА видали й розповсюдили низку листівок та брошур, у яких закликали всіх українців бойкотувати вибори, оскільки вони є недемократичними. Місцеве населення активно підтримало позицію ОУН.

За інших обставин вибори до Верховної Ради СРСР у Західній Україні визнали б такими, що не відбулися. Проте влада мала свій план: там, де люди не голосували, їхні бюлетені заповнили та вкинули до урн представники місцевої адміністрації, а спротив населення придушили органи НКВД та НКГБ. Вибори було сфальсифіковано, що незаперечно підтверджують архівні матеріали.

У ГДА СБ України збереглося чимало актів, складених учасниками підпілля, в яких зафіксовано факти тиску з боку радянської влади і фальсифікації виборів. Ці акти підписали місцеві мешканці, які не пішли голосувати, і чиї бюлетені вкинули до виборчих урн солдати внутрішніх військ МГБ чи інші зацікавлені особи.

У протоколі № 8 «В справі большевицького терору і в справі надживання і фальшування виборчого закону під час виборів у Верховну Раду СРСР 10 лютого 1946 р. в селі Наконечне 2 Яворівського району Львівської області» вказано, що членів виборчої комісії

не обирали вільно, а призначили з районного центру. За місяць до виборів у село приїхали 25 бійців міліції та НКВД, які ходили по хатах і пояснювали селянам, що якщо вони не підуть голосувати, то їх виселять у Сибір, хати спалять, а непокірних — розстріляють. Людям було заборонено ходити по селі ввечері, а вдень влаштовували передвиборчі мітинги, на які населення збирали силою. У господарствах неодноразово проводили ревізії та перевірки.

Незважаючи на це, 10 лютого селяни не пішли голосувати. Тоді бійці стали зганяти людей на дільницю силоміць. Коли ж і це не допомогло (люди просто повтікали), з урною пішли по селу, що було заборонено законом. Незважаючи на всі старання, фактично ніхто з селян добровільно не голосував. У виборчі списки було внесено 465 осіб, при перерахунку в урні було виявлено 69 бюлетенів селян і 29 — військовиків. Однак офіційно було оголошено, що в селі проголосувало 96,5% населення.

Цей протокол, що його склали учасники ОУН, підписали понад 50 мешканців с. Наконечне²⁴.

Аналогічна ситуація склалась і в багатьох інших селах. Причому, на хуторі Вовча Гора Куханівської сільради Краковецького району Львівської області у списки було внесено 100 виборців, із них проголосувало лише 20 — і то з примусу. Однак після виборів у районній газеті було вказано, що участь у виборах взяло 96,5% населення. Акт про порушення прав виборців підписали понад 30 селян²⁵.

У с. Старі Богородчани Богородчанського району Станіславської області 15 прибулих із районного центру представників влади носили урну по хатах, примушуючи населення голосувати. Коли ж урну відкрили, в ній виявилось 200 закреслених бюлетенів, ще 100 людей взагалі не проголосували²⁶.

У с. Ямниця Станіславського району Станіславської області не проголосувало 30% населення. На це майор НКГБ, який контролював хід виборів у селі, сказав голові сільради: «Твої люди не хотіли голосувати, то я для них знайду місце у Сибіру»²⁷.

²⁴ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 38. — Арк. 297–298.

²⁵ Там само. — Арк. 315–315 а.

²⁶ Там само. — Арк. 259.

²⁷ Там само. — Арк. 263.

У с. Грабівка Станіславської області у виборчих списках нарахувалось 452 особи. Добровільно голосувати не пішов майже ніхто. Тоді більшовицька охоронна група стала ходити з урною по селу, списуючи в кожній хаті присутніх і викидаючи за них бюлетені. Після виборів було оголошено, що явка склала 100%²⁸.

Часто представники радянської влади настільки захоплювалися фальшуванням результатів, що в урні виявлялося більше бюлетенів, ніж повнолітніх громадян у селі. В одному з протоколів ОУН вказано, що в с. Вілька Роснівська Краковецького району Львівської області було 167 виборців, добровільно з них не проголосував ніхто, а при підрахунку виборча комісія виявила в урні 172 бюлетені. Цей протокол підписали понад 50 місцевих мешканців²⁹.

Підпілля ОУН намагалося провести через своїх інформаторів альтернативний підрахунок голосів та скласти узагальнену картину виборів. В архівних матеріалах збереглися уривчасті статистичні дані.

Наприклад, згідно з цифрами підпілля, у Калуському районі Станіславської області у списки було внесено 12 144 виборці. З них добровільно проголосували 1 486 осіб, примусово — 976 осіб, взагалі не голосували 9 684 особи. Представники районної влади вкинули до урн 8 785 бюлетенів, тобто вибори були повністю сфальсифіковані. Крім того, в районі 110 осіб було заарештовано, 114 — побито, з них троє померли внаслідок побиття³⁰.

На території Войнилівського району Станіславської області до списків виборців було внесено 10 872 особи, з них добровільно проголосували 176 осіб, примусово — 599, не голосували — 10 137; місцева влада вкинула до урн 9 830 бюлетенів. Під час виборів у районі було заарештовано 265 та побито 205 громадян³¹.

Серед документів МГБ УРСР збереглися свідчення про негативне ставлення селян до виборів і у наступні роки. У грудні 1946 р., напередодні виборів до Верховної Ради УРСР, дружина мешканця Львова Михайла Корецького заявила інформаторам Управління МГБ у Львівській області: «Що нам дадуть ці вибори? Ми вже їх

²⁸ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 38. — Арк. 250.

²⁹ Там само. — Арк. 316.

³⁰ Там само. — Арк. 171, 251.

³¹ Там само. — Арк. 196.

бачили торік. Вони нічого доброго нам не принесли, а цього року вибори принесуть ще гірше життя»³².

Директор львівського заводу «Електробатарей» Крип Петро Семенович, українець, уродженець Львова, безпартійний, у розмові про вибори зазначив: «У більшовиків під час виборів шкоди заподіяти неможливо. Вони знову поставлять своїх шпигунів і ні один громадянин, ввійшовши до кабінки голосування, не наважиться викреслити з бюлетеня кандидата в депутати [...] В селах сильно реагують на вибори і бандерівці вже дали обіцянку, що не допустять такого становища, як було на перших виборах [...] Ми можемо не погоджуватись із системою в СРСР, але виконувати — зобов'язані»³³.

19 грудня 1946 р. Рава-Руському райвідділу МГБ стало відомо, що кущовий військовий референт Іван Остапик — 'Юрко' планує у день виборів здійснити напад на виборчу дільницю, захопити урни з бюлетенями та розповсюдити серед населення антирадянські листівки³⁴.

Отже, вибори 1946 р. ще раз підтвердили, що радянська влада в Західній Україні тримається винятково завдяки силі.

* * *

Ще одним прикладом єдності націоналістичного підпілля та значної частини українського населення у 1945—1950 рр. є масовий спротив колективізації. До речі, слід зазначити, що такий самий спротив спостерігався і в 1928—1932 рр. у Східній, Центральній та Південній Україні. Але там він закінчився Голодомором 1932—1933 рр.

Підпілля ОУН вбачало у колективізації загрозу для нормального існування українського народу взагалі та для своєї діяльності зокрема, тому намагалося не дати радянській владі провести насильницьку поголовну колективізацію. Провідники ОУН розробили низку інструкцій, які передбачали посилену агітацію серед селян, саботаж, а іноді і насильницькі акції проти радянських активістів. Своєю чергою, населення, яке здебільшого знало про Голодомор у Східній Україні, не надто тішилося перспективі створення колгоспів, часто підтримувало підпільників та саботувало радянське колгоспне будівництво³⁵.

³² ГДА СБ України. — Ф. 71. — Арк. 9. — Спр. 119. — Арк. 270.

³³ Там само. — Арк. 269.

³⁴ Там само. — Арк. 268—269.

³⁵ Там само. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 50. — Арк. 32—45.

У ГДА СБ України зберігається багато документів про організований спротив західноукраїнських селян насильницькій колективізації, яку радянська влада проводила у 1945—1950 рр.

У доповідній записці № 12/996 від 24 вересня 1946 р. начальник Львівського обласного управління МГБ ген.-лейт. Воронін повідомляв секретарю Львівського обкому КП(б)У І. Грушецькому про те, що у с. Братковичі Городоцького району Львівської області селяни масово виступили проти передачі їхньої землі у власність новоствореного колгоспу.

Рішенням Городоцької районної ради новоорганізованому колгоспу ім. М. Хрущова в Братковичах було передано ділянку землі, раніше закріплену за селянами-одноосібниками, яким натомість було надано іншу ділянку. Рішення районної ради оголосили на загальному зібранні селян за кілька тижнів до передачі землі у колгосп.

21 серпня 1946 р., коли на передану колгоспу землю виїхали трактори, селяни, переважно жінки та діти, стали з криками вибігати на поле і, погрожуючи трактористам, вимагали забратися з цієї землі. Дуже скоро на полі зібралося понад 200 селян, які протестували проти передачі землі колгоспу.

Ситуацію врегулювали прибулі на місце події співробітники Городоцького райвідділу МВД, які запропонували селянам розійтися. На думку емгібістів, причиною масового виступу стала погано проведена роз'яснювальна робота, а також активний спротив частини селянства введенню колгоспного ладу. Зокрема, селяни Іван Борщевський та Іван Канцир обходили односельців та пропонували не віддавати землю до колгоспу. Згодом вони написали скаргу до Львівської обласної ради з проханням не передавати селянську землю в колгосп, однак позитивного рішення для себе не добилися. За даними МГБ, І. Борщевський підтримував активний зв'язок з підпіллям, а у 1941—1944 рр. взагалі був одним із провідників ОУН у районі³⁶.

У доповідній записці начальника Львівського обласного управління МГБ ген.-лейт. Вороніна заступнику міністра державної безпеки УРСР ген.-май. Дроздову від 18 вересня 1947 р. «Про факти активності куркульства, спрямовані проти хлібоздачі та інших

³⁶ ГДА СБ України. — Ф. 71. — Арк. 9. — Спр. 99. — Т. 3. — Арк. 44–45.

заходів в селах Львівської області» наведено низку фактів підтримки підпілля ОУН і УПА з боку сільського населення та саботажу розбудови колгоспів і хлібної заготівлі. У документі констатовалося, що селянство чинило масовий опір органам радянської влади, які збирали в державний фонд хліб урожаю 1947 р.

22 липня 1947 р. в с. Бучин Підкамінського району Львівської області оунівці вбили трьох селян, які підтримували радянську владу. Натомість співробітники МГБ заарештували Ковальчука Федора Даниловича, який систематично допомагав підпіллю ОУН харчами, одягом та грошима.

18 липня 1947 р. в с. Чорниці Підкамінського району Львівської області співробітники райвідділу МГБ заарештували селян Окулиту Павла Андрійовича та Серватнюка Андрія Адамовича, які активно допомагали підпільникам харчами та агітували проти колгоспного ладу.

7 серпня 1947 р. в с. Неміч Львівської області був заарештований Савчук Пилип Павлович, який на завдання ОУН склав списки чоловічого населення села та надавав матеріальну допомогу підпіллю.

8 серпня 1947 р. в с. Накваша Підкамінського району Львівської області райвідділ МГБ заарештував Семчука Йосипа Кіндратовича, який систематично допомагав підпільникам харчами, переховував їх у своєму будинку та збирав для них дані про становище в селі. Син Семчука під псевдом 'Лебідь' перебував у боївці Служби безпеки (СБ) ОУН.

У с. Новосілки Ново-Милятинського району Львівської області райвідділ МГБ заарештував Тарнавського Михайла Дмитровича за саботаж хлібозаготівлі та зв'язок з оунівцями.

У с. Ямпіль Ново-Яричівського району Львівської області 15 квітня 1947 р. органи МГБ провели операцію, в результаті якої виявили в повітці селянина Грицевича Андрія Степановича бункер, де було заховано 45 ц зерна. Того ж дня зерно було передано державі; понятим був запрошений заступник голови сільради Ждан Ілля Григорович. Під час відвантаження зерна на заготівельний пункт А. Грицевич у присутності кількох осіб заявив І. Ждану: «Цей хліб у мене — повстанський, і ти прийшов його забирати, але тепер дивись, за цей хліб заллешся кров'ю». 8 серпня 1948 р. І. Ждан загинув від рук підпільників, причому інформацію про нього оунівцям

повідомив А. Грицевич, якого згодом заарештували та притягли до відповідальності за ст.ст. 54-1 «а» та 54-11 КК УРСР.

Загалом з 1 червня по 10 серпня 1947 р. органи прокуратури Львівської області заарештували та засудили 79 селян («куркулів»): за сумнозвісним «законом про 5 колосків» від 7 серпня 1932 р. про спротив колгоспному будівництву — 3, за ст. 58-1, ч. 2 КК УРСР за нездачу хліба державі — 40, за ст. 58-2 КК УРСР за невиконання трудової повинності — 11, за нездачу молока — 2, за приховування землі — 20 і т. д.³⁷

Колективізацію та хлібозаготівлі проводили насильно, з численними порушеннями, що відзначено навіть у документах органів МГБ. 14 серпня 1947 р. начальник Глинянського райвідділу МГБ май. Дрига надіслав начальнику Управління МГБ у Львівській області ген.-лейт. Вороніну спецповідомлення «Про порушення соціалістичної законності працівниками радянських установ Глинянського району». У ньому він повідомляв, що вранці 14 серпня до райвідділу МГБ прийшла група селян с. Лагодів, які заявили, що в ніч з 13 на 14 серпня їх побили районні працівники, задіяні у хлібних заготівлях у цьому селі.

Отримавши такі дані май. Дрига разом із районним прокурором Сабодашем виїхали на місце подій для розслідування. В результаті було встановлено, що о 2:30 у ніч з 13 на 14 серпня 1947 р. в с. Лагодів група уповноважених Глинянського райкому КП(б)У на чолі з заступником уповноваженого Міністерства заготівель у Глинянському районі Олександром Шаршуковим (в іншому місці написано «Шуршаков»), 1920 р. н., членом ВКП(б), в стані сильного алкогольного сп'яніння зайшли до хати трьох десятників села та подалися з ними збирати по селі хліб.

Заскочені зненацька селяни відмовлялися відчиняти невідомим людям. Тоді уповноважені били в двері ногами, вибивали вікна, а після того, як їх впускали до хати, — били селян, застосовуючи при цьому зброю. В результаті 15 селян отримали травми. Зокрема, Дмитру Лабі так ушкодили ноги, що він не міг стояти, а дружині залізничника Окуня відбили нирки.

Май. Дрига відзначив, що більшість потерпілих чесно розраховалися з державою хлібом та іншими видами поставок. Окрім того,

³⁷ ГДА СБ України. — Ф. 71. — Арк. 9. — Спр. 130. — Т. 3. — Арк. 76–79.

О. Шаршуков мав незаповнені бланки зобов'язань з хлібопоставок державі. Він їх заповнював та вручав навіть тим громадянам, які були звільнені від таких зобов'язань на підставі чинного законодавства. Далі О. Шаршуков розігрував таку виставу: немовби роблячи послугу, він відбирав у селян вручені їм зобов'язання та знищував у них на очах, а на знак подяки вимагав винагороди — горілку, харчі тощо³⁸.

Ці порушення розслідувала районна прокуратура, доповідала про них обкому КП(б)У, щоб той вжив заходів проти порушників і запобіг повторенню подібних інцидентів³⁹.

Виникає запитання: чи вдалося радянській владі приборкати сваволю своїх активістів? Документи за наступні роки свідчать, що ні. Окрім того, вони підтверджують, що саме насильство й терор проти селянства були головним знаряддям у побудові колгоспної системи на українській землі.

До прикладу — інформація з документа за наступний, 1948 рік. 31 березня 1948 р. в. о. начальника Краковецького райвідділу МГБ кап. Єфремов надіслав ген.-лейт. Вороніну доповідну записку про факти порушення з боку радянських партійних працівників принципу добровільності під час організації колгоспів у селах Краковецького району Львівської області. Із наявних на той час семи колгоспів шість були організовані в кінці 1947 — на початку 1948 рр. Найхарактерніші випадки траплялися під час організації колгоспів у селах Воля Гнойницька, Руда Краківецька та Червона Воля.

На початку лютого 1948 р. в с. Воля Гнойницька голова Краковецького райвиконкому Тамара та секретар райкому партії Дюмін викликали на бесіду про вступ до колгоспу голову сільради Маланчука Івана Степановича, 1901 р. н., безпартійного (у 1944—1945 рр. він служив у Червоній армії, воював на фронті); секретаря сільради Ковалика Миколу Степановича, 1919 р. н., з селян-бідняків, безпартійного, інваліда Другої світової війни (з 1940 по 1945 рр. служив у Червоній армії, воював на фронті); Гаврилечка (в іншому місці документа його названо Гавришкевичем) Василя Григоровича, 1901 р. н., безпартійного.

Під час бесіди на пропозицію вступити до колгоспу усі троє відповіли відмовою. Після цього за розпорядженням Тамари, Дюміна

³⁸ ГДА СБ України. — Ф. 71. — Арк. 9. — Спр. 130. — Т. 3. — Арк. 26—27.

³⁹ Там само. — Арк. 28—30.

та начальника райвідділу МВД Шрамкова кілька партійних працівників протягом двох днів утримували Маланчука, Ковалика та Гаврилечка в приміщенні сільради та добивалися згоди. Погрожуючи вивезенням до Сибіру, трибуналом, звільненням з роботи. Однак ті заяв не підписали, твердячи, що вступ до колгоспу має бути добровільним.

Після того, як Маланчук і Ковалик ще раз категорично відмовилися вступити до колгоспу, рішенням Краковецького райкому партії їх було знято з роботи й віддано під суд за саботаж колективізації. За розпорядженням Шрамкова Маланчук та Ковалик були заарештовані й просиділи у камері попереднього ув'язнення (КПУ) чотири доби, а в їхніх будинках провели обшук. У КПУ їм ще раз запропонували добровільно вступити до колгоспу, але вони знову відмовилися, після чого були звільнені⁴⁰.

У с. Руда Краковецька той-таки Тамара на вулиці запитав бійця винищувального батальйону Степана Кушніра, 1911 р. н., чи вступить він у колгосп. Кушнір відповів заперечно, сказавши, що спочатку подивиться, хто туди вступатиме. Відтак Тамара вилаяв Кушніра нецензурними словами, погрожуючи вивезенням у Сибір, а потім відправив його із запакованою запискою до райвідділу МГБ. В записці він пропонував посадити Кушніра в КПУ на два дні та примусити написати заяву про вступ до колгоспу. Однак співробітники райвідділу МГБ не зробили цього і після розмови відправили Кушніра додому.

В січні 1948 р. Тамара запропонував підписати заяву про вступ до колгоспу переселенці з Польщі Пучак Марії Павлівні, 1915 р. н., матері шістьох дітей, проте М. Пучак згоди не дала, мотивуючи відмову тим, що малі діти не залишають їй часу для праці в колгоспі. Після цього Тамара став погрожувати вивезенням до Сибіру всієї родини, оскільки, мовляв, переселенка проживає в прикордонному районі без достатніх на те підстав, і врешті примусив її підписати заяву. М. Пучак подала скаргу Івану Грушецькому про незаконні дії Тамари, але останній не зазнав ніякого покарання⁴¹.

23 березня 1948 р. група радянського партійного активу перебувала в с. Червона Воля. Керівник цієї групи, секретар Краковецького

⁴⁰ ГДА СБ України. — Ф. 71. — Арк. 9. — Спр. 148. — Т. 1. — Арк. 73–74.

⁴¹ Там само. — Арк. 74–75.

райвиконкому Сайко опівночі вибив вікно в будинку мешканця Венгерака Михайла Григоровича, 1896 р. н., та заліз до кімнати. Потім він затримав Венгерака і привів його у приміщення сільської ради, де погрозами і нецензурною лайкою примусив написати заяву про вступ до колгоспу. Венгерака відпустили додому, але з наступного дня він став переховуватись від органів радянської влади і вдома не бував.

В кінці доповідної записки кап. Єфремов відзначав, що всі перелічені грубі порушення радянської законності залишилися непокараними і райком партії на них не відреагував.

Начальник Управління МГБ у Львівській області ген.-лейт. Воронін на цій доповідній записці написав резолюцію: «Терміново доповісти товаришам Грушецькому та Козиреву», — тобто секретарю Львівського обкому КП(б)У та Голові Львівської обласної ради. 5 квітня 1948 р. Воронін особисто вручив документ Грушецькому⁴². Як відреагувало обласне партійне керівництво, з документів не видно, але подальші події показують, що воно не припиняло виконувати доручення КП(б)У щодо колективізації західноукраїнських сіл.

У довідці «Про організаційно-господарське укріплення колгоспів Ново-Яричівського району Львівської області» від 5 червня 1948 р. заступник завідувача сільськогосподарського відділу Львівського обкому КП(б)У Завгороднюк відзначав, що з 16 колгоспів району 15 було організовано в період з 19 по 25 жовтня 1947 р. — під час масового виселення родин учасників ОУН у Сибір. До того в районі існував лише один колгосп — «Зоря соціалізму» в с. Віслобоки. Заяви до колгоспів приймав увесь партійний актив району, припускаючись при цьому масових порушень статуту сільськогосподарської артілі. На думку Завгороднюка все це свідчило про те, що колгоспи у Ново-Яричівському районі не організовувались, а насаджувались⁴³.

Далі Завгороднюк констатував, що райком партії та його перший секретар Петренко, проводячи роботу з колективізації сільського господарства, забули вчення Леніна—Сталіна про принцип добровільної побудови колгоспів. Замість переконувати селян у перевагах колгоспного ладу, вони примушували їх вступати до

⁴² ГДА СБ України. — Ф. 71. — Арк. 9. — Спр. 148. — Т. 1. — Арк. 76—78.

⁴³ Там само. — Арк. 127.

колгоспів залякуванням та обманом⁴⁴. Щоправда цей принцип комуністи забули давно, а може й не використовували взагалі.

Завгороднюк констатував, що підпілля ОУН проводило активну роботу зі зриву колгоспного будівництва в районі, причому його дії підтримувала значна частина селянства. Із жовтня 1947 р. по квітень 1948 р. в Ново-Яричівському районі підпільники вчинили 13 акцій, та жодної з них органи МГБ не розкрили. Учасники ОУН та їхні прихильники вільно ходили по селах району, розповсюджуючи листівки та погрожуючи всім, хто вступить до колгоспів, покаранням. Наприклад, 7 і 8 квітня 1948 р. в с. Запитів були вивішені листівки, що агітували проти колгоспів, однак, оскільки нікого з працівників МВД та МГБ в ці дні в селі не було, авторів та розповсюджувачів листівок ніхто не розшукував⁴⁵. У с. Пікуловичі були вбиті голова колгоспу М. Барабаш та його заступник П. Боднар, дізнатися, хто здійснив цю акцію, так і не вдалося.

Отже, спільний спротив населення та ОУН призвів до того, що до кінця 1947 р. підпілля контролювало ситуацію в селах Ново-Яричівського району. Боротьба тривала і після масових виселень у Сибір восени 1947 р. Зрештою, досягти успіхів у колективізації радянська влада змогла, лише тероризуючи населення. В результаті більшість молоді приєдналася до ОУН, чимало селян було виселено в Сибір, решта виживали в колгоспах як уміли, причому значна частина населення і далі допомагала підпіллю, а в насильно створених колгоспах опинилося багато прихильників ОУН, які намагалися розвалити їх зсередини, саботуючи роботу. Отже, населення вже не сподівалося на гідне життя у «найдемократичнішій державі», а радянська влада не мала підстав пишатися господарськими успіхами — їх не могло бути там, де все робилося під тиском погроз і зброї.

6 листопада 1948 р. ген.-лейт. Воронін надіслав спецповідомлення секретарю Львівського обкому КП(б)У Івану Грушецькому, в якому доповів, що володіє інформацією про порушення чиновниками радянської законності. Зокрема, голова Радехівського виконкому районної Ради народних депутатів Касьян, директор маслозаводу Попов та директор райпромкомбінату Поліщук, буваючи у відрядженнях по селах під час виконання господарсько-політичних

⁴⁴ ГДА СБ України. — Ф. 71. — Арк. 9. — Спр. 148. — Т. 1. — Арк. 128.

⁴⁵ Там само. — Арк. 130.

заходів (читай — насильницької колективізації. — О. І.), припускались антидержавних дій, які компрометували радянську владу перед місцевим населенням.

У серпні—вересні 1948 р. на хлібних заготівлях у селах Павлів, Стоянів і Нестаничі Радехівського району Касьян та ін. систематично перебували у нетверезому стані. Приїжджаючи вночі у села, вони викликали місцевих десятників та посилали їх разом з уповноваженими із заготівлі хліба по селян, які відставали у темпах хлібоздачі. Усіх приведених селян, незважаючи на їхнє соціальне становище, стать і вік, Касьян лаяв нецензурними словами, називав бандитами, бандерівцями та погрожував вислати у Сибір. Багатьох із них він саджав на кілька годин під арешт, до таких самих дій вдавалися Попов, Поліщук і інші районні працівники.

Окрім того, Касьян та ін. вживали методи фізичного впливу. У Павлові Касьян побив палицею кількох селян, зокрема десятників Яцишина і Покотила, яких він, застосувавши зброю, примусив лягти на землю обличчям донизу.

За розпорядженням Касьяна та начальника райвідділу МВД Яреська, озброєні уповноважені оточили під час богослужіння церкву в Павлові і, не випускаючи нікого, стали проводити мітинг. Під час мітингу Касьян погрожував священику, обвинувачуючи його у саботажі хлібозаготівель. У церкві на очах вірян уповноважені зробили обшук, навіть не знімаючи головних уборів. Після мітингу приблизно 15 молодих людей було посаджено у машину та під збройною охороною доставлено у сільраду, звідки їх випустили лише через кілька годин.

Поряд з цим у документі були описані грубі викривлення «лінії партії» у ставленні до заможних селян. Податок на них був занижений, і вони приховували реальний розмір свого прибутку, кількість домашніх тварин та оброблюваної землі. Водночас на бідняків та середняків було записано тварин, землю та сінокоси, якими вони насправді не володіли. У Павлові один селянин під час перевірки документів заявив, що сінокіс, який записаний на нього, використовує голова сільради Косевич, чого той не заперечив.

Насамперед Воронін відзначив, що в багатьох селах районні працівники вдавалися до голого адміністративного тиску та залякування населення, і передусім вимагали горілки та закуски⁴⁶.

⁴⁶ ГДА СБ України. — Ф. 71. — Арк. 9. — Спр. 147. — Арк. 14—16.

У спеціальному повідомленні від 9 листопада 1948 р. на ім'я Грушецького ген.-лейт. Воронін писав, що співробітники МГБ отримали дані про вкрай негативну реакцію львівської інтелігенції на поведінку окремих представників радянської влади у селах під час проведення господарсько-політичних заходів (у документі порушення законності названо «викривленнями»).

Окремі висловлювання були внесені в текст документа, але без вказівки на те, хто і коли їх сказав. Ось деякі з них.

«Я глибоко переконаний в тому, що стосовно місцевого населення представники радянської влади на місцях ведуть себе так, що замість завойовувати його прихильність викликають лише посилене роздратування та озлоблення».

«Багато місцевих людей хотіли б висловити свої думки з приводу того, що відбувається в селах, але бояться говорити. Вони впевнені в тому, що якби вони розповіли все те, що їм стало відомо, районній владі, то там би їм цього не пробачили і помстилися».

«Коли накладають усілякі контингенти і стягнення, то не враховують усіх обставин та умов. Через це у Винниківському районі у деяких селян забрали хліб так, що їм не залишилось ані що сіяти, ані що їсти, а в інших, які були багатші і тому змогли відкупитися, залишаються значні запаси. Хіба це справедливо, хіба допустиме таке хабарництво, як то є по селах?»

«Місцеве населення дуже болісно сприймає всяку несправедливість, а особливо — незаслужені образи. Між тим представники районної влади, які приїжджають у села, поводяться вкрай нетактовно. Вони буквально тероризують населення, яке боїться на них скаржитись. Місцеві люди мовчать, але автоматично стають ворогами радянської влади. А втім, усе могло б бути інакше, якби вони відчули до себе увагу, справедливе ставлення та допомогу. Це дало б величезні позитивні результати у справі боротьби з бандерівцями. Чим сильні бандерівці? Вони сильні тим, що їх підтримує місцеве населення»⁴⁷.

У березні 1949 р. Управління МГБ Станіславської області повідомило в Київ про протистояння між владою та населенням під час організації колгоспу в с. Топорівці Городенківського району Станіславської області.

⁴⁷ ГДА СБ України. — Ф. 71. — Арк. 9. — Спр. 147. — Арк. 12–13.

У повідомленні вказано, що 20 грудня 1948 р. група з 30 партійних активістів під керівництвом голови районної ради члена ВКП(б) Рябченка проводила у Топорівцях насильницьку організацію колгоспу. В результаті було створено ініціативну групу та зібрано 137 заяв про вступ до колективного господарства. Після цього активісти повернулись у райцентр, забравши з собою всі заяви.

Насправді ж селяни, хоча й написали заяви про вступ, не хотіли працювати в колгоспі — він їм був непотрібен. Тому на ділі з січня по березень 1949 р. ніяких заходів зі створення колгоспу в селі не проводили. Очевидно, що місцеве населення такий стан речей влаштовував.

Однак невдовзі про це стало відомо районному комітету КП(б)У, який 15 березня розпорядився направити в Топорівці нову групу радянського партійного активу задля «організаційного укріплення» колгоспу, тобто задля його насильного створення. До складу цієї групи ввійшли 12 осіб: 4 члени ВКП(б) та 8 бійців винищувальних батальйонів, поспіхом зібраних у сусідніх селах. Керівником цієї групи секретар райкому КП(б)У Браницький призначив завідувача сільськогосподарського відділу районної ради, члена ВКП(б) Дорофєєва.

Про те, яким мав бути цей колгосп, говорить підхід місцевого райкому партії до вибору кадрів. Браницький рекомендував призначити головою ще не створеного господарства громадянина Вівчарука, котрий раніше очолював колгосп у с. Тишківці того ж району, а потім був звільнений з роботи та засуджений.

Отож, група радянського партійного активу під керівництвом Дорофєєва прибула в Топорівці, і навіть не провівши жодних організаційних заходів (наприклад загального зібрання майбутніх колгоспників), стала силоміць відбирати в селян зерно та реманент. При цьому майно для колгоспу відбиралося не лише у тих селян, які написали заяви про вступ до колгоспу, — активісти проводили поголовний обшук селян, забирали хліб, масло, сало, жіночі хустки, інші речі та гроші. Наприклад, у селянина Грисюка було забрано 15 кг сала, 15 кг цукру, гроші та одяг.

Селян, які намагалися протестувати, група сильно побила. Зокрема, були побиті селяни Олексій Грисюк (50 років, середняк), Танасій Каблюк (20 років, бідняк), Параска Никифороук (60 років, середнячка), Олена Попович, яка перебувала на восьмому місяці

вагітності. Після побоїв Грисюк та Попович у важкому стані потрапили до лікарні.

Всі ці незаконні, як вказано у документі, дії, вчинені з 16 по 19 березня, обурили селян.

Уранці 19 березня біля топорівецької сільради зібралося близько 300 селян, які заблокували радянський актив у приміщенні сільради та заявили, що не випустять їх доти, поки не прибуде районне керівництво.

Керівник активу Дорофєєв з переляку зателефонував до начальника райвідділу МВД. Невдовзі у село прибули начальники райвідділу МВД та МГБ з охороною. Їм довелося вислухати від жінок все, що ті думали про радянський актив. Після цього селяни були змушені розійтись.

Розслідування МГБ підтвердило всі звинувачення. Учасники групи радянського активу Дорофєєв та Зябіхов були заарештовані, щодо інших активістів розпочалося слідство⁴⁸.

Так само важко йшла колективізація на Львівщині. У довідці начальника Управління МГБ у Дрогобицькій області полк. Миколи Мороза «Про факти протидії колгоспному будівництву в Турківському районі Дрогобицької області» від 24 березня 1949 р. наведено низку фактів про спротив селян насильницькій колективізації у селах Вовче, Шандровець, Дністрик-Дубовий, Прислип та ін.⁴⁹

Зокрема, на початку лютого 1949 р. в с. Прислип на доручення Турківського райкому КП(б)У для «усуспільнення» посівного матеріалу та майна селян прибув член ВКП(б) Самохвалов. Він мобілізував одну з підвод і разом із головою сільради розпочав збір майна.

Коли Самохвалов зайшов у будинок колгоспника Василя Вагиля по плуг, донька селянина Зося Вагиль категорично заявила, що плуга не віддасть і в колгоспі працювати не буде.

У відповідь на вимогу голови сільради віддати плуг Зося Вагиль вибігла на вулицю і стала кричати: «Грабують!» На крик збіглися кілька селянок, які почали голосно заявляти про своє небажання працювати в колгоспі.

Такий спротив змусив Самохвалова відступитись і доповісти про події в райвідділ МГБ. Скерована звідти опергрупа заарештувала

⁴⁸ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 49. — Арк. 325–326.

⁴⁹ Там само. — Арк. 277–284.

всіх протестувальників, після чого подібних виступів у Прислипі не було. Райком КП(б)У, як зазначено в документі, посилив у селі «політико-масову роботу» (у тексті не пояснено, про що саме йдеться, мабуть, був посилений місцевий партійний актив), і це дало можливість продовжити насильницький збір сільськогосподарської техніки та майна у селян для потреб колгоспу⁵⁰.

Приблизно в той же час у с. Дністрик-Дубовий уповноважений райкому КП(б)У Переверзєв вручив селянам колгоспу ім. Жданова зобов'язання здати зерно для весняної посівної кампанії. При цьому він наштотхнувся на опір з боку жінок, які вручені їм зобов'язання негайно подерли.

Як з'ясувалося, жінки вчинили так тому, що інший уповноважений районного комітету КП(б)У Зубрицький, незадовго перед тим побив селянина Івана Ощипка, який відмовився підписати зобов'язання про здачу зерна в колгосп, пояснюючи це тим, що він — неписьменний. Зубрицький був заарештований органами прокуратури та притягнутий до кримінальної відповідальності.

Турківський райвідділ МГБ заарештував кількох жінок, які порвали зобов'язання⁵¹, однак не задовольнився цим і надіслав у Дністрик-Дубовий оперативно-військову групу у складі чотирьох оперативних працівників та семи солдатів. Окрім ліквідації місцевої станичної боївки ОУН 'Старости' (три особи), ця група, безсумнівно, повинна була вплинути на непокірних селян⁵².

7 лютого 1949 р. група радянського партійного активу розпочала збір зерна та сільськогосподарського майна в с. Шандровець, проте місцеві селяни — члени новоствореного колгоспу — брати участь у цій акції відмовились і під час її проведення втекли. Керівникові групи партактиву, завідувачу партійного кабінету Турківського райкому КП(б)У Копітчакову довелося взятися за справу з тими людьми, які були в його розпорядженні, однак місцеві селяни-колгоспники зустріли їх спротивом. Першим відмовився віддавати своє майно член правління колгоспу Іван Курнютяк. Його дружина, Сва Курнютяк, вибігла з хати й почала кричати: «Грабують!», — чим привернула увагу інших селянок.

⁵⁰ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 49. — Арк. 278.

⁵¹ Там само. — Арк. 279.

⁵² Там само. — Арк. 283.

З огляду на ситуацію, що склалася, радянські активісти припинили акцію.

Після цього Турківський райвідділ МГБ заарештував шістьох активних селян, які чинили спротив. До Шандровця було надіслано посилену групу радянського партійного активу для проведення «масово-політичної роботи та інших необхідних заходів для організаційно-господарського зміцнення колгоспу». Звісно, що після таких подій опору з боку селян уже не спостерігалось⁵³.

У лютому 1949 р. в с. Вовче, на той час уже повністю колективізованому, група радянського партійного активу, яку очолював завідувач районного фінансового відділу Гвоздев, розпочала примусовий збір у селян сільськогосподарського майна та зерна. Селяни вчинили організований спротив, заявляючи: «Ми заяв до колгоспу не подавали і майно у колгосп не віддамо!» Внаслідок цього радянські активісти змушені були припинити свою роботу.

Відтак Турківський райвідділ МГБ заарештував організаторів спротиву, а 20 березня знову розпочався збір зерна та реманенту. Окремі селяни повторно відмовилися віддавати своє майно у колгосп.

Зрозумівши, що так просто їм не подолати опору селян, чекісти направили у Вовче вісьмох оперативних працівників МГБ та сімох солдатів. Перед цією групою було поставлено завдання виявити організаторів спротиву колгоспному будівництву й арештувати їх. За даними МГБ, в селах Шум'яч та Вовче переховувалася станична боївка УПА 'Кобзаря' (3 особи), яка проводила агітацію серед місцевого населення та отримувала від нього матеріальну підтримку. Окрім того, група повинна була підготувати документи на виселення тих громадян, яких влада вважала антирадянським елементом — «куркулів», «бандпособників», «родини бандитів» та ін.⁵⁴

Підсумовуючи заходи Управління МГБ у Дрогобицькій області в Турківському районі, полк. М. Мороз доповів у Київ, що за лютий—березень 1949 р. було заарештовано 24 активні учасники та організатори антиколгоспних акцій⁵⁵. Ця інформація зацікавила заступника міністра державної безпеки ген.-лейт. В. Дроздова,

⁵³ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 49. — Арк. 280.

⁵⁴ Там само. — Арк. 281–282.

⁵⁵ Там само. — Арк. 283–284.

який написав на документі резолюцію: «Перелічити всіх заарештованих та вказати, за що вони були арештовані»⁵⁶. Невдовзі така довідка надійшла до Києва. Активних учасників спротиву колективізації звинувачували в тому, що вони «виступали з антиколгоспними заявами», «дерли вручені їм зобов'язання», «закликали до протесту» тощо⁵⁷.

Отож, можна констатувати, що українське населення виявило згуртованість у боротьбі за свої майнові права та право вибору. Радянська влада і далі намагалася суворо карати всіх, хто не хотів добровільно вступати в колгоспи і протестував проти цієї грабіжницької системи.

* * *

У ГДА СБ України збереглися документи, які свідчать про те, що хамська поведінка представників радянської влади дратувала населення і підштовхувала його до опору. Начальник Жовківського райвідділу МГБ кап. Сиркін 25 вересня 1947 р. повідомив військовому прокуророві Українського округу прикордонних військ МВД полковнику юстиції Благомислову про те, що 18—19 вересня того ж року на території Ново-Скварявської сільради Жовківського району Львівської області війська МГБ під керівництвом начальника Жовківського райвідділу МГБ Кудряшова проводили чекістсько-військову операцію з розшуку підпільників ОУН. Тим часом до райвідділу МВД надійшла заява громадянина П. Греня про те, що його квартиру пограбували чекісти, забравши пару хромових чобіт вартістю 1 300 крб., три хустини по 50 крб. кожна, 3 кг меду та ножиці. Окрім того, опергрупа МГБ пограбувала громадянку М. Грень, у якої відібрала чоботи вартістю 1 000 крб., дві хустини вартістю 200 крб., 3 кг сала вартістю 600 крб., 2 кг сметани вартістю 100 крб., один складаний ніж вартістю 50 крб.

Кап. Сиркін зазначив, що військовослужбовці гарнізону МГБ, який дислокувався у м. Жовкві, вдавалися до аналогічних дій і раніше. На неодноразові звернення партійних органів району з цього приводу начальник Жовківського райвідділу МГБ Кудряшов належним чином не відреагував. Тож пограбування повторювалися знову і знову, що, на думку Сиркіна, було на руку українським

⁵⁶ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 49. — Арк. 284.

⁵⁷ Там само. — Арк. 343—344.

націоналістам, які боролися з господарсько-політичними заходами комуністичної партії та радянської влади⁵⁸.

Описаний епізод розслідувало Львівське обласне управління МГБ. Начальник Жовківського райвідділу МГБ Кудряшов у листі начальнику Управління МГБ у Львівській області Вороніну від 2 вересня 1947 р. пояснював, що твердження Сиркіна, не відповідають дійсності. Селяни, мовляв, під час операції самі давали їжу співробітникам МГБ, переодягненим у підпільників, а одягу взагалі ніхто не чіпав. Кудряшов вважав, що Сиркін замість виконувати вказівки обкому КП(б)У й допомагати районній владі поборювати підпілля ОУН збирає компромат на райвідділ МГБ⁵⁹.

Яке рішення у цій справі ухвалила прокуратура Українського округу прикордонних військ МВД — невідомо, але судячи з подальших подій, жорстокі методи у поводженні з місцевим населенням на Львівщині застосовувано й надалі.

Отже, слід визнати: деякі представники радянської влади добре розуміли, що насильницькими діями проти місцевого населення позитивних зрушень добитися не можна, і це знайшло відображення у службовій документації.

* * *

На боротьбу з радянською владою людей штовхало усвідомлення недосконалості, ба навіть прогнилості цілої системи, в якій чиновники не захищали права людей, а при першій же нагоді відверто грабували їх. Особливо помітно це було у великих містах, де працювало чимало приїжджих з інших регіонів СРСР, чия поведінка зовсім не вписувалась у місцеві культурні традиції. Такі факти відображено у службових документах МГБ.

5 квітня 1947 р. начальник Управління МГБ у Львівській області ген.-лейт. Воронін надіслав доповідну записку секретарю Львівського обкому КП(б)У Івану Грушецькому, якою інформував про те, що за адвокатами та працівниками судів Львова зауважено серйозні зловживання службовим становищем, випадки хабарництва, спроби незаконного звільнення заарештованих і под. За його словами, керівництво Львівського обласного управління Міністерства юстиції не лише не боролось за дотримання законності під час

⁵⁸ ГДА СБ України. — Ф. 71. — Арк. 9. — Спр. 137. — Арк. 34.

⁵⁹ Там само. — Арк. 35.

конфіскації майна заарештованих, а навпаки, ступило на шлях фальсифікації документів. Наприклад, воно видало Сталінському райфінвідділу довідку на одну з квартир про те, що майно арештованого залишилося за ним, тим часом як насправді його привласнив заступник начальника обласного управління Григор'єв.

Слідчий прокуратури Зязіна не соромилася брати хабарі за припинення слідства. У 1946 р. вона отримала хабар у 30 тис. карбованців та закрила справу проти громадянина, звинуваченого в порушенні сумнозвісного закону від 7 серпня 1932 р. про спротив колгоспному будівництву. Це було подвійне здирицтво: радянські органи влади силою вилучали у населення хліб, ув'язнювали людей за нездачу хліба державі, а потім за хабарі звільняли їх.

Член Львівського обласного суду Дихотченко у змові з юристом 7-ї юридичної контори м. Львова Ткаченком (обидва — члени ВКП/б/) брав великі хабарі від родичів затриманих, влаштовував у їхніх квартирах пиятики, а відтак звільняв арештантів. У лютому 1947 р. Ткаченко в нетверезому стані познайомився з дівчиною, представившись письменником Березовським, відтак відвів її в безлюдне місце і зґвалтував. У зв'язку з цим проти нього було порушено кримінальну справу. Однак Ткаченко намовив свого адвоката піти до головного судмедексперта Ціпковського під виглядом секретаря парторганізації й попросити переглянути акт судмедекспертизи та видати документ про те, що дівчина не була зґвалтована. Коли професор Ціпковський відмовився фабрикувати документ, удаваний секретар парторганізації запропонував йому великий хабар.

Ген.-лейт. Воронін констатував, що робота судових та прокурорських працівників значною мірою була побудована не на засадах ділового взаєморозуміння, а на злочинній основі й мала на меті особисте збагачення. У судах працювали люди з підозрілою репутацією, іноді навіть засуджені за кримінальні злочини. Кадри добиралися за принципом «своєцтва», а кваліфікованих працівників на роботу не брали⁶⁰.

У Львові адвокатами ставали колишні працівники прокуратури, що призводило до зрощення інститутів судового захисту та обвинувачення, в результаті чого дискредитовувалися судово-слідчі органи та з'являвся сприятливий ґрунт для хабарництва й морального

⁶⁰ ГДА СБ України. — Ф. 71. — Арк. 9. — Спр. 136. — Т. 1. — Арк. 22.

занепаду посадовців. Усе це відбувалося на очах громадян, які втрачали всяку довіру до представників радянської влади⁶¹.

Також бракувало взаєморозуміння та ділової співпраці між різними силовими міністерствами, особливо коли йшлося про забезпечення співробітників житлом.

24 лютого 1947 р. в. о. начальника Жовківського райвідділу МГБ Болдирєв надіслав доповідну записку на ім'я секретаря Львівського обкому КП(б)У І. Грушецького, в якій детально описав свої квартирні негаразди. Цей епізод варто розглянути докладніше.

Працюючи на посаді начальника райвідділу МГБ від жовтня 1946 р. Болдирєв не мав власної квартири. На неодноразові звернення до районних партійних і місцевих органів влади з проханням надати квартиру він отримував відмову, тож протягом п'яти місяців жив у своєму робочому кабінеті. Так само в кабінетах райвідділу жили ще 10 співробітників МГБ.

13 лютого 1947 р. Жовківська міськрада вирішила передати Болдирєву трикімнатну квартиру з кухнею, в якій раніше жив полк. Радцький, оскільки той у зв'язку з розформуванням його частини переїхав на інше місце служби. 18 лютого 1947 р. Болдирєв отримав ордер, домовився з родиною Радцького про строки переїзду, купив у неї за 4 тис. крб. деякі меблі. До від'їзду попередніх мешканців залишався місяць, тому Болдирєв на цей час отримав у користування лише одну кімнату в квартирі, куди й привіз свої речі.

22 лютого 1947 р. до Болдирєва опівночі прийшов депутат Верховної Ради УРСР полк. Чапаєв та запитав, на якій підставі він зайняв квартиру, у відповідь Болдирєв показав йому свій ордер. Незважаючи на це, полк. Чапаєв, який вирішив зайняти квартиру для своєї родини, користуючись статусом народного депутата, в присутності дружини полк. Радцького та її матері віддав наказ май. Новикову привести взвод озброєних солдатів та викинути речі Болдирєва з квартири. Майор, виконуючи доручення, докинув: «Якщо взводу буде мало, візьму батарею».

Через 5 хвилин у квартиру прийшов взвод солдатів під командуванням Новікова, який звернувся до Чапаєва: «Товаришу полковник, дозвольте діяти?» Полковник дав дозвіл, і солдати взялися виносити речі. Побачивши, що його майно може понищитися,

⁶¹ ГДА СБ України. — Ф. 71. — Арк. 9. — Спр. 136. — Т. 1. — Арк. 23.

Болдирєв звернувся до Чапаєва з проханням зробити опис речей і скласти акт, де би було вказано, на якій підставі й за чиїм розпорядженням він діє. На це Чапаєв заявив: «Ми не такі законники, як Ви. Ми будемо складати документи такі, як нам потрібно, а Ви будете мені вказувати, коли викличете до себе в МГБ». Побачивши, що полк. Чапаєв не зважає на його аргументи, Болдирєв зателефонував першому секретарю РК КП(б)У Чорному. Однак розмова Чорного з Чапаєвим також не дала результатів.

Чапаєв поставив біля входу вартового, наказав не пропускати Болдирєва в будинок, і дав дозвіл стріляти. Коли Болдирєв підійшов зранку до будинку, вартовий крикнув йому: «Стій, хто йде?». Болдирєв відповів: «Свої — начальник МГБ». Після цього вартовий дав команду «Кругом!» і попередив: «Не наближатися, інакше буду стріляти».

Болдирєв так і не потрапив у свою квартиру і ночував у сусіда. Він навіть не дізнався, що сталося з його речами. Наприкінці доповідної записки Болдирєв попросив Львівський обком КП(б)У розслідувати цю справу.

На документі збереглася резолюція від 07.04.1947 р., в якій вказано, що Болдирєв квартиру отримав, невідомо лише, чи ту саму, чи іншу. Скоріше за все, ніякого розслідування щодо цього випадку не проводили⁶².

Виникає запитання: якщо таке могло відбуватися з начальником райвідділу МГБ, то що ж робили представники радянської влади з простими селянами?

* * *

Архівні документи свідчать, що умови утримання в'язнів українців у тюрмах тривалий час були незадовільними. Це також посилювало невдоволення громадськості.

12 грудня 1946 р. заступник Міністра держбезпеки УРСР Д. Єсипенко надіслав усім начальникам обласних управлінь МГБ в Україні вказівку дотримуватися порядку утримання заарештованих. До цього його спонукало те, що протягом 1946 р. було зафіксовано 16 самогубств у тюрмах через повішення, із них 4 — у внутрішніх тюрмах МГБ. Єсипенко вимагав відповідно до наказу МГБ УРСР

⁶² ГДА СБ України. — Ф. 71. — Арк. 9. — Спр. 136. — Т. 1. — Арк. 26–28.

№ 00243 від 28.09.1946 р. категорично заборонити тримати заарештованих і тимчасово затриманих у приміщеннях та кабінетах органів МГБ.

Отримавши цю вказівку, начальник Управління МГБ у Львівській області ген.-лейт. Воронін 24 грудня 1946 р. написав на документі резолюцію: «Терміново вжити заходів для посилення охорони у внутрішній тюрмі [...] Для тимчасово затриманих у тюрмі введіть спеціальні кімнати»⁶³. Цілком імовірно, що до цього часу в Управлінні МГБ у Львівській області більшість тимчасово затриманих допитували саме в кабінетах співробітників управління, порушуючи вказівки з Києва.

Судячи зі спогадів членів ОУН та вояків УПА, заарештованих після 1946 р. — В. Левковича, Л. Полюги, Г. Дидик та ін., — співробітники МГБ постійно порушували згадані правила, катуючи в'язнів.

* * *

Солідарність з ідеями націоналістичного підпілля демонстрували не лише селяни та інтелігенція, а й ветерани Другої світової війни. Багато хто з них, повернувшись із фронту, не мав нормальних умов для життя.

28 серпня 1947 р. начальник Управління МГБ у Львівській області ген.-май. Воронін надіслав секретарю Львівського обкому КП(б)У І. Грушецькому спецповідомлення про настрої серед демобілізованих із Радянської армії та інвалідів війни. У ній згадувалося про антирадянські висловлювання щодо життя в СРСР та негативну реакція на політично-господарські заходи влади.

Студент Львівського державного університету ім. І. Франка, демобілізований з Радянської армії Книшев Георгій Арсентійович, 1922 р. н., уродженець Кіровоградської області, росіянин, член ВКП(б), в бесіді з однокурсниками заявив: якщо почнеться нова війна проти СРСР, воювати на фронт він не піде, оскільки не бачить, за що саме йому воювати — за дипломатичні прийоми, за 500 г хліба на день чи за право на навчання та стипендію в 50 крб. на місяць, яку наступного року вже не платитимуть.

Окрім того, Г. Книшев засудив політику радянської влади в Західних областях України та схвально відгукнувся про діяльність

⁶³ ГДА СБ України. — Ф. 71. — Арк. 9. — Спр. 119. — Арк. 286–287.

ОУН: «Будуйте радянську владу, але нічого з цього у Вас не ви-йде. Бандити ОУН не такі вже й дурні, як про них думають. Вони свою справу знають. Школа Грушевського правдиво відображує дійсність».

Очевидно Г. Книшев добре спізнав радянський лад, — його батько у 1944 р. був засуджений за антирадянську діяльність до 20 років виправно-трудових таборів.

Демобілізований рядовий Радянської армії, інспектор Львівського Коопторгу Чингар Спиридон Борисович, 1910 р. н., уродженець Сталінської області, росіянин, член ВКП(б), в серпні 1947 р. в розмові з колегами заявив: «Треба дати нашому народові пожити. В Німеччині і в інших країнах, де мені доводилося побувати, в кожному будинку стояли радіоприймачі, а у нас народ мучиться. Чому там можуть жити і всього достатньо, а у нас тільки спекулюють, а інакше з голоду б подохли. В магазинах нічого немає, і ніхто не зважає, що народ мучиться. Скоро радянської влади не буде».

Завідувач постановками у ляльковому театрі, демобілізований з Радянської армії Руднев Дем'ян Михайлович, 1909 р. н., уродженець Мордовської АРСР, член ВКП(б), у травні 1947 р. в одній бесіді заявив: «Що у нас за уряд? Народу жити погано. Ми уряд вибрали, ми його і скинемо. Якби Ленін встав із домовини та подивився би на таке життя, то він би назад ліг у домовину».

Демобілізований із Радянської армії Копилов Федір Іванович, 1919 р. н., уродженець с. Златоуста Челябінської області в бесіді зі знайомим висловив судження про радянську дійсність, тотожні з поглядами підпільників ОУН: «Дарма ти член партії та працюєш в органах міліції. Якщо навіть з боку капіталістичних країн не буде знищена радянська влада, то всередині країни буде переворот, і радянської влади не буде. Це станеться дуже скоро. В Радянському Союзі немає людини, яка була б задоволена владою, тому тобі треба йти з цієї роботи та з партії, інакше потім буде тобі погано».

Викладач Львівського державного університету ім. І. Франка Лисенко Андрій Євменович, 1915 р. н., уродженець м. Орджонікідзе, українець, своє ставлення до партії висловив так: «Я в партії ніколи не був і не піду. Там чесних і хороших людей важко знайти, всі кар'єристи та пройдисвіти. Всі вони думають лише про себе, про свою вигоду і кишеню і ні про що більше. Це не лише окремі люди

чи випадки — це вся така політика. Хіба Ви не знаєте, яке невдоволення існує в народі, а його морять голодом».

Інвалід війни, працівник Львівського театру опери та балету Мироненко Іван Спиридонович, 1919 р. н., уродженець м. Кривого Рогу, про міжнародне становище СРСР сказав таке: «Якщо буде війна, то хай ідуть воювати ті, хто ще не воював, а хто вже побував на фронті — воювати не буде. Я першим не піду. Я на війні отримав інвалідність, а тепер голодую».

Студент Львівського політехнічного інституту, інвалід війни Осадчий Юрій Порфирівич, 1922 р. н., уродженець м. Миколаєва, українець, безпартійний, у бесіді з однокурсниками заявив: «Патріотизм врятував існуючу владу. У цій війні ми воювали не за радянську владу, а за свою руську землю. Якби не ця влада, то люди жили б добре»⁶⁴.

Підсумовуючи, слід відзначити, що ставлення ветеранів війни точно відображало ситуацію в регіоні. Населення боялося радянської влади і водночас сподівалося, що її замінить більш демократичний устрій, який відповідатиме інтересам народу, а не вузького кола радянських та партійних керівників. Характерно, що ідеї українського націоналістичного підпілля підтримували не лише українці, а й росіяни та представники інших народів.

* * *

У деяких районах Західної України органи радянської влади намагалися навести порядок у власному апараті. Це підтверджується документами як радянської влади, так і підпілля ОУН.

8 серпня 1946 р. міністр держбезпеки УРСР ген.-лейт. С. Савченко надіслав листа начальнику Управління МГБ у Львівській області ген.-лейт. Вороніну, в якому констатував незадовільне виконання директив МГБ УРСР № 15, 64 та 104 від 1946 р. про недопущення порушення радянської законності. У директивах неодноразово наказувалося покласти край практиці необґрунтованих чи передчасних арештів та утримання громадян без санкції прокуратури. Однак в Управлінні МГБ у Львівській області все одно спостерігалися грубі порушення закону, а винуватців до відповідальності не притягували. Зокрема, за три місяці (квітень—червень) 1946 р.

⁶⁴ ГДА СБ України. — Ф. 71. — Арк. 9. — Спр. 130. — Т. 3. — Арк. 47–50.

два відділи Львівського управління МГБ заарештували, а згодом, після тривалого утримання, відпустили 70 осіб. Людей затримували навіть на підставі не перевірених свідчень інших затриманих; свідчення ж записували неточно та необ'єктивно — не з'ясовуючи всіх обставин.

Окрім того, в листі було відзначено такі порушення, як знищення оригінальних протоколів допитів заарештованих, утримання людей під вартою по півроку з 2-3 викликами на допити тощо. В кінці ген.-лейт. С. Савченко наказав вжити невідкладних заходів для контролю за дотриманням у роботі УМГБ у Львівській області радянської законності⁶⁵.

9 вересня 1946 р. ген.-лейт. Воронін листовно доповів ген.-лейт. Савченку, що завдяки заходам щодо усунення прогріхів у роботі управління ситуація з дотриманням радянської законності в ньому покращилася⁶⁶. Однак, незважаючи на це, порушення траплялись і надалі.

2 березня 1947 р. у вбитого в с. Покропівка Козловського району Тернопільської області провідника Тернопільського надрайонного проводу ОУН 'Шелеста' був вилучений лист на адресу керівника Тернопільського окружного проводу ОУН 'Шаха', датований 12 грудня 1946 р. В ньому 'Шелест' повідомляв, що до підпілля дійшла інформація про зміну в деяких районах каральної політики радянської влади проти українського національно-визвольного руху, зокрема проти заарештованих підпільників. Прокурори стали ретельніше ставитися до кримінальних справ заарештованих, справи на деяких уже засуджених підпільників були повернуті в слідчі органи, а самі підпільники — звільнені. Прокуратура вимагала від слідчих органів більших доказів діяльності заарештованих в ОУН. Окрім того, в судах розглядалася низка справ проти співробітників НКВД, НКГБ, МГБ, які били та грабували прихильників ОУН і підпільників.

'Шелест' пропонував використати ці обставини і доручити СБ ОУН після кожного випадку пограбування місцевого населення чекістами писати скарги прокурорам на ці зловживання, щоб якомога сильніше скомпрометувати чекістів. Пропонувалося також узяти

⁶⁵ ГДА СБ України. — Ф. 71. — Арк. 9. — Спр. 119. — Арк. 210–217.

⁶⁶ Там само. — Арк. 218–223.

слово з усіх свідків, яких викликали в суд у справах про підпілля ОУН, не давати ніяких свідчень, а у разі порушення даного слова карати смертю⁶⁷.

19 серпня 1947 р. ген.-лейт. Воронін надіслав спецповідомлення міністру державної безпеки, в якому вказав, що 14 серпня 1947 р. в с. Дмитрів Радехівського району Львівської області уповноважений райкому КП(б)У із хлібозаготівлі Гуль, член ВКП(б), колишній директор спиртзаводів, родом зі Східної України, зайшовши в магазин у нетверезому стані, вступив у розмову з селянином Грабінським, ображаючи його нецензурними словами. На цьому Гуль не заспокоївся і з автомата убив Грабінського.

17 серпня 1947 р. в с. Стремінь Велико-Мостівського району Львівської області уповноважений райкому КП(б)У із хлібопостач Жребний Зиновій Федорович у стані алкогольного сп'яніння з автомата розстріляв мешканця села Владана Степана Івановича, 1897 р. н.⁶⁸.

Гуль та Жребний були заарештовані й притягнуті до відповідальності.

* * *

У відповідь на згуртовані дії місцевого населення та підпілля тоталітарна радянська влада застосовувала метод колективної відповідальності. За участь будь-кого з родини в ОУН або УПА могли виселити всю родину, в тому числі і малолітніх дітей.

Інформацію про одностайну підтримку ОУН з боку українського населення знаходимо в деяких протоколах допитів заарештованих органами МГБ учасників підпілля. За свідченнями провідника Рогатинського особливого окружного проводу ОУН Зиновія Благого — 'Шпака', підпілля систематично збирало з населення кошти на підтримку українського національно-визвольного руху. Про обсяги підтримки свідчить той факт, що лише Рогатинський надрайонний провід міг зібрати понад 500 тис. крб. Ці гроші, передавали в районні проводи, а звідти — в надрайонний провід, який мав право використати 25% коштів, а решту передавав у вищий окружний провід. Окружний провід витрачав до третини грошей, а решту передавав у крайовий провід. Рогатинський

⁶⁷ ГДА СБ України. — Ф. 71. — Арк. 9. — Спр. 136. — Т. 1. — Арк. 25.

⁶⁸ Там само. — Т. 3. — Арк. 58–59.

окружний провід щороку отримував від низових проводів не менше 200 тис. крб.⁶⁹.

Керівники підпілля, що вже не сподівалися на близьку перемогу над радянською владою, відзначали підтримку та героїзм місцевого населення. Провідник Стрийського надрайонного проводу ОУН Володимир Лико — 'Данило' у травні 1947 р. писав у листі до дружини Ольги Ільків: «Ти хвилюєшся про моє здоров'я та життя. Так, ми люди приречені, але нас вже стало багато і старими методами не візьмеш. Особливо зараз переховують ліси, поля в долинах та добре ставлення населення»⁷⁰.

Навіть після завершення насильницької колективізації, підпілля ОУН примудрялося влаштовувати довірених осіб на роботу в колгоспи і з їхньою допомогою вирішувати матеріальні та продовольчі проблеми, про що згадується в тогочасних документах МГБ УРСР. Зокрема, у вересні 1948 р. були заарештовані голова колгоспу с. Кобильня В. Гузик, бригадир А. Соколик та колгоспник Ольшевський. На слідстві в МГБ з'ясувалося, що восени 1947 р. Кузик отримав від підпільників завдання здати у фонд ОУН 2 т колгоспного хліба. Виконуючи це завдання, колгоспники передали оунівцям 8 пудів хліба⁷¹.

Утім, українське суспільство, що перебувало під тиском репресій, не могло постійно надавати підпіллю належну підтримку. Радянській владі вдалося-таки розколоти українців: одні навіть у цих важких умовах підтримували ОУН, інші вважали її злочинною організацією і допомагали представникам радянської влади, треті залишалися нейтральними. Чимало людей співпрацювало з радянською владою проти ОУН, щоб урятувати своє життя. До того ж, на жаль, не було єдності у поглядах українців на існування власної незалежної держави, — адже багато хто, особливо за межами Західної України, щиро визнавав себе радянським громадянином і не розумів, навіщо потрібна самостійна Україна.

Слід констатувати, що після розгрому основних сил УПА та оунівського підпілля у 1944—1950 рр. більшість населення, побоюючись репресій з боку радянської влади, вже не наважувалася

⁶⁹ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 97. — Арк. 122—123.

⁷⁰ Там само. — Т. 95. — Арк. 225.

⁷¹ Там само. — Т. 97. — Арк. 130.

надавати активну допомогу українському національно-визвольному руху. Це відбито і в документах підпілля ОУН. Така зміна була закономірною, адже часто слабші змушені підтримувати сильніших.

Провідник Дрогобицького окружного проводу ОУН Ярослав Косарчин — ‘Байрак’ 1950 р. в листі до керівника Карпатського крайового проводу ОУН Степана Слободяна — ‘Єфрема’ писав, що населення активно підтримувало ОУН тоді, коли організація була сильною, тепер же воно вважає за краще стояти осторонь, бо не має безпосередньої користі від підпілля. До того ж, навіть серед українського населення є доволі багато комсомольців та активістів, які добровільно вступають у безпосередню боротьбу з ОУН⁷².

У довідці «Про реагування населення на пограбування, вчинені оунівськими бандитами в Західних областях УРСР», яку підписав у грудні 1948 р. заступник міністра державної безпеки УРСР ген.-лейт. В. Дроздов, наведено низку фактів, коли підпільники, вимушені скрутою, застосовували зброю, щоб забирати у місцевого населення їжу, одяг та інше майно, що неабияк обурювало селян⁷³.

Затриманий провідник Червоноармійського районного проводу ОУН Рівненської області ‘Євген’ у січні 1948 р. на допиті сказав, що раніше, коли він зі своєю боївкою заходив до того чи того господаря у селі, їх пригощали усім, що було в господі. Однак потім усе змінилося. Якщо боївка приходила в село вночі, то більшість селян намагалися не пускати її на двір. На прохання дати поїсти бідкалися, що не мають достатньо харчів, і давали переважно лише хліб та молоко. З цього ‘Євген’ зробив висновок, що значній частині населення підпілля ОУН уже обридло, до того ж за зв’язок із ним загрожувало виселення в Сибір або в’язниця⁷⁴.

Навесні 1948 р. керівник куцового проводу ОУН у Коропецькому районі Тернопільської області ‘Тур’ у місячному звіті написав, що за останній час населення зробилося майже ворожим до ОУН, противиться допомагати підпіллю. Прихильно до підпілля ставились хіба одиниці⁷⁵.

⁷² ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 95. — Арк. 195.

⁷³ Там само. — Т. 97. — Арк. 121–130.

⁷⁴ Там само. — Арк. 125.

⁷⁵ Там само. — Арк. 124.

Захоплена у квітні 1951 р. член Яворівського надрайонного проводу ОУН Мирослава Гресько на допиті так висловилася про підтримку населення: «Я в підпіллі ОУН знаходилася з 1944 року. В 1950—1951 рр. працювати у підпіллі стало дуже важко, учасників нашого підпілля залишилося дуже мало. Також мало і людей, які б нам допомагали. Населення, по суті, перестало підтримувати нас. В селах стало неможливо переховуватися, оскільки населення про нас доносить в органи МГБ, після чого з'являються солдати, проводять облави і наші люди гинуть або заарештовуються МГБ. Особливо важко стало працювати у підпіллі після проведення суцільної колективізації. Колгоспники не допомагають підпіллю і погрожують видати його органам радянської влади, а систематичні операції органів і військ МГБ не дають можливості учасникам підпілля пересуватися по території, у зв'язку з чим більшість часу доводиться сидіти у бункері, а продукти харчування діставати уночі і в більшості випадків — загрожуючи зброєю». Друкарка цього ж проводу, Ольга Носалик — 'Оксана', на допитах розповіла, що населення стало відмовляти оунівцям у підтримці, заявляючи, що їх залишилося занадто мало і вони займаються переважно грабунком, що із боротьби, яку вони ведуть проти радянської влади, нічого не вийде, оскільки радянська влада виявилася дуже сильною⁷⁶.

Зміну у ставленні населення до ОУН помітив і провідник Лопатинського районного проводу Львівської області ОУН Григорій Дзвук — 'Кавун' ('Давид'), затриманий МГБ у грудні 1950 р. На допитах він розповів, що після завершення суцільної колективізації різко погіршилося ставлення селян до ОУН, проявилася невдоволення, а іноді і ненависть до підпільників за те, що раніше вони вели боротьбу проти колективізації і вбивали місцевих мешканців, які брали активну участь в організації колгоспів. Через вороже ставлення селян підпілля часто вимушене було реквізувати одяг та харчі, вдаючись до погроз і насильства⁷⁷.

У спеціальному повідомленні міністра внутрішніх справ УРСР ген.-лейт. Т. Строкача начальнику 4-го управління МВД СРСР ген.-лейт. Ф. Харитонову «Про ставлення населення Західних

⁷⁶ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 97. — Арк. 155—159.

⁷⁷ Там само. — Т. 95. — Арк. 235.

областей України до оунівських бандитів» наведено низку прикладів того, що в 1952—1953 рр. більшість українського населення практично не допомагала ОУН, не вірячи у подальшу боротьбу.

Зокрема, захоплена 11 липня 1953 р. дружина провідника Проводу ОУН на Північно-Західних Українських Землях Василя Галаси Марія Савчин констатувала, що населення, яке раніше матеріально допомагало ОУН і вірило в її ідеї, останнім часом бачить безперспективність спротиву та утримується від будь-якої допомоги. М. Савчин на допитах розповіла, що ОУН надалі допомагали тільки поодинокі, найсміливіші селяни, переконані в доконечності дальшої боротьби з радянською владою. Що ж до більшості, то вона була залякана репресіями і зневірена⁷⁸.

Захоплений МВД УРСР 1953 р. референт пропаганди Жовківського надрайонного проводу ОУН Михайло Мацевко — ‘Мечник’ на допитах сказав, що місцеве населення останнім часом ставилося до ОУН погано. Допомагало переважно зі страху перед насильством. Що ж до тих, хто надавав допомогу добровільно, то це були незадоволені радянською владою люди, часто ті, у кого були заарештовані родичі. Вони побоювалися можливих репресій з боку органів держбезпеки УРСР і переважно також не вірили в успіх бороти ОУН⁷⁹.

* * *

Після Другої світової війни комуністична партія, серед панівної верстви якої було чимало радянізованих українців, поставила собі за мету унеможливити створення громадських та політичних організацій, заблокувала право на вільне волевиявлення, економічну та політичну свободу тощо. Активно проводилася політика русифікації. Українському населенню силоміць було нав’язано радянський спосіб життя. У відповідь на це ОУН і УПА також чинили тиск на населення, щоб воно не брало участі в заходах проти підпілля. Тож, у Західній Україні в 1944—1950 рр. фактично існували дві влади: радянська та підпільна, а населення опинилося під подвійним тиском. Протистояння радянських органів та підпілля призвело до значних жертв з обох боків, і, звісно, найбільше постраждали від нього прості громадяни. Врешті-решт, по десятилітній борні,

⁷⁸ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 97. — Арк. 157—158.

⁷⁹ Там само. — Арк. 157.

УПА та ОУН зазнали поразки, і Україна до 1991 р. залишалась у складі СРСР.

Утім, боротьба націоналістичного підпілля була б немислимою без суттєвої підтримки місцевого населення. Адже навіть радянська статистика свідчить, що за допомогу ОУН і УПА було виселено понад 200 тис. мирних громадян, а загалом із 6-мільйонного населення Західної України було репресовано понад 500 тис. людей⁸⁰.

⁸⁰ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 74. — Арк. 337.